

UDK 81'27

Pregledni članak

Primljen: 16. 10. 2012.

Prihvaćen za tisak: 28. 10. 2013.

ROBERT BLAGONI

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Odjel za humanističke znanosti

I. Matetića Ronjgova 1, HR – 52100 Pula

OČEVIDNOST I PREDRASUDE: FENOMENOLOGIJA JEZIKA U DOTICAJU OD POČETAKA NJIHOVA PROUČAVANJA DO KONCA 20. STOLJEĆA

U radu se preispituju sadržaji i metode proučavanja jezika i kultura u doticaju od njihovih početaka do konca 20. stoljeća. Rad čine četiri cjeline. U uvodnom dijelu rada promišljaju se pristupi fenomenu jezičnih i kulturnih doticaja kroz povijest. Povijesnom pregledu slijedi dio posvećen pojmovnom određenju jezične doticajnosti. Treći dio rada donosi analizu znanstvenog i metodološkog odnosa prema interlingvističkoj fenomenologiji. Zaključni dio rada ukazuje na nedosljednost jezičnoga elitarizma u proučavanju jezika i kultura u doticaju.

KLJUČNE RIJEČI: *jezični doticaji, interferencija, jezično posuđivanje, miješanje jezika, izmjena kodova.*

DOTICAJI JEZIKA I KULTURA KROZ POVIJEST

Pregledom razmatranja fenomena jezične doticajnosti kroz povijest, možemo uvodno primijetiti troje. Prvo, jezična doticajnost i njezini ishodi, kao prirodni fenomeni jezičnosti uopće, plijene zanimanje ne samo jezikoslovaca i to od najranije povijesti promišljanja jezika i jezičnosti pa sve do 18. stoljeća kada se lingvistika kao znanost posvetila toj fenomenologiji u okviru dijalektologije i leksikologije, i konačno do pedesetih godina prošloga stoljeća kada se prije multidisciplinarno, samostalno i nekoordinirano negoli interdisciplinarno i sistematski pristupilo njezinom proučavanju. Fishmanovo (Fishman 1968a: 21) naglašavanje nedostatne brige za integracijom zasebno dobivenih metodoloških saznanja i sadržaja, baš kao Hymesovo (Hymes 1980) bilježenje pada vjere u mogući jedinstveni i zajednički metodološki okvir uslijed legitimacije pojedine discipline, a potom i Appelovo i Muyskenovo (Apel i Musyken 1987: 8) negodovanje zbog nezadovoljavajućega i neprirodnoga razdvajanja sociologijskih, psihologijskih, sociolingvističkih i lingvističkih pristupa, jasno ukazuju da se još nije otišlo dalje od Weinreichovog (Weinreich 1974: 9) hrabrenja koordiniranih napora svih zainteresiranih znanosti u pristupanju toj problematici i Haugenove

(Haugen 1956: 9) priželjkivane recipročne i korektne interdisciplinarnosti. Drugo, unutar razdoblja od 18. stoljeća do danas tomu se fenomenu vrlo često pristupa kao problemu koji se nastoji prije definirati i pojmovno odrediti negoli riješiti. Fenomenologija kao i problematika jezičnih kontaktnih situacija bile su poznate i prije pedesetih godina prošlog stoljeća¹. Schuchardt koncem 19. stoljeća, ali i Ronjat početkom 20. stoljeća (Ronjat 1913) kao i mnogi drugi (Haugen 1938 i Leopold 1939) sadržajno i metodološki zadužit će upravo različitostu svojih pristupa buduću institucionalizaciju teorije jezika u doticaju. I treće, dvojezičnost kao mjera višejezičnosti u opreci prema jednojezičnosti predstavlja privilegirano mjesto prepoznavanja i promišljanja jezika i kultura u doticaju.

Teorijsko ishodište opisa jezika i kultura u doticaju čine zemljopisna suprisutnost i društveno međuodnošenje pojedinaca, a onda i zajednica², koje nazivamo kontaktnim situacijama. Njih čine dva ili više jezika ili dijalekta, dvije ili više jezičnih zajednica koje na određenom zemljopisnom području dolaze u međusobni doticaj. Doticaj se ostvaruje sudjelovanjem (članova) zajednica u međusobnom i zajedničkom životu. Doticaj se na lingvističkoj razini očitava u porastu broja posuđenica, prevedenica, mješovitih oblika jezika u hibridnim tvorbama³, interferenciji (*interference*), izmjenjivanju kodova (*code switching*), miješanju kodova (*code mixing*), te općim povećanjem dvojezičnosti. Na metalingvističkoj razini doticaj se pojavljuje u obliku utvrđivanja i legitimacije pojma jezične doticajnosti, rasvjetljavanja značenja i odnosne vrijednosti pojma, te razlučivanja i pojašnjavanja posljedaka toga vida jezične stvarnosti ili slikovito rečeno jezičnoga života, odnosno ishoda doticaja kao što su višejezičnost i odnos jezika i dijalekta kao mjera hijerarhizacije sustava u doticaju.

Doticaji jezika i kultura predstavljaju situacionalnosti koje su obično poimane u terminima uspostave hijerarhijskih odnosa između jezika i kultura u doticaju. Mogućnosti naizgled nisu brojne⁴: doticaj će redovito dovesti do uspostave komunikacijskog praga kojim se legitimira i institucionalizira jedan od jezika u doticaju ili neki treći jezik između krajnosti arbitraže, odnosno prividnog izbjegavanja, odgađanja ili tek poricanja doticaja (*lingua franca*) i konačnog doticaja (*pidgin*), a u najboljem slučaju ljudi u doticaju mogu postati dvojezični ili višejezični.

Temeljni model uspostave doticajne situacionalnosti pretpostavlja kontekst u kojemu su strukturalne sastavnice ideologizirane i polarizirane, pa ishodi doticaja i ne mogu biti drugačije osmišljeni niti opredmećeni. Doticaj je uvijek poguban – barem za jedan od jezika, barem za jednu od kultura u doticaju. U "najboljem" slučaju doticaj je poguban za oba jezika, za obje kulture u doticaju. Dvojezičnost je tek idealno savršena, a u praksi najčešće stigmatizirana ili mitologizirana.

¹ O tome već svjedoči bibliografija koju navodi Weinreich (Weinreich 1974: 177–198) kao i njegova primjedba o velikoj i rasutoj bibliografiji (Weinreich, 1974: 8).

² Kako se doticajnost ostvaruje isključivo komunikacijom među pripadnicima zajednica u doticaju bilo je nužno potrebno relativizirati zajednicu koja je tek metateorijski ostvariva.

³ O hibridnim tvorbama vidi: Vinja 1957; Vinja 1967, Vinja 1986, Weinreich 1974: 75–76, Ljubičić 1991–1992: 121–129).

⁴ Usp. Braunmüller (1997) i Fase, Jaspaert i Kroon (1992: 4–5).

Integracija, asimilacija i segregacija i njihove jezične inačice interferencija, smrt jezika i jezično čistunstvo tri su izraza distopije koja je protuteža utopijskoj dvojezičnosti kao mjeri višejezičnosti. U međuprostoru sučeljavanja krajnosti pronalazimo niz procesa (*interference, code mixing, code switching, restriction, language shift, language loss, maintenance, attrition*) koji svjedoče o promjenjivoj prirodi jezika i o "nepromjenivosti" prirode poimanja, doživljavanja i tumačenja jezika. *Interference, code mixing, code switching* izvorni su lingvistički fenomeni doticajnosti. *Restriction, language shift, language loss, maintenance, attrition* i sl. tek su fenomeni jednojezične lingvističke misli u tumačenju (ne i u opisu) doticajnosti.

POJMOVNO ODREĐENJE JEZIČNE DOTICAJNOSTI

Nakon što su leksikografi 18. stoljeća, susrevši se s problemom posuđenica, uveli prve terminološke pokušaje kao što su *jezično miješanje* i *miješani jezici*, bilo je mnogo jezikoslovaca koji su uglavnom sumnjali bilo u postojanje miješanih jezika, bilo u "metodu" jezičnog miješanja, koje je tada, u metodi samih jezikoslovaca, obuhvaćalo isključivo leksičku razinu. Tek s Whitneyem dolazi do primjetnog napretka u razumijevanju razloga miješanja jezika koji su, prema autoru, prvenstveno komunikacijske prirode. Naime, kako primjećuje Filipović (Filipović 1986: 19), Whitney drži da se čitav jezik jednog naroda može prenijeti na drugi, ako to iziskuje *potreba za razumijevanjem*. Takvi jezici, iako su bili u neposrednom doticaju, nikada ne postaju jedan jezik sa značajkama obaju ishodišnih jezika, već svaki od njih zadržava svoju premoć usvajanjem tek dokaza (više ili manje čvrstih i jasnih) o procesu doticanja. Sam prijenos jezika je, dakle, tek posredno jezično uvjetovan, jer su razlozi njegova prihvaćanja zapravo razlozi prevladavanja. To može biti dvojako tumačeno; da je prestiž jezika važniji od njegove svrhovitosti, što je na razini komunikacijskog poimanja jezika, poradi šireg društveno-jezičnog konteksta, ipak prihvatljivo, i(li) da prestiž jezika raste proširivanjem pojmovnog i komunikacijskog područja njegove uporabnosti, što bar na užoj jezično-komunikacijskoj razini isključuje nefunkcionalne čimbenike njegova prevladavanja (Titone 1973: 10; Weinreich 1974: 81–88). Na žalost, izgleda da Whitneyeva razmatranja u pogledu sudbine jednog od jezika u doticaju vrijede još i danas. Problem dominacije, naime, još uvijek nije riješen na način koji bi garantirao isključenje opreke dominantan-dominiran kao institucionalnog utemeljenja imanentnih etičkih kriterija (Milani Kruljac 1990: 44).

U tumačenju miješanja jezika jezikoslovlje je, ipak, otišlo nešto dalje. Prvi je korak učinio Schuchardt držeći samo miješanje, ne više iznimkom već, prije svega, pravilom, a potom, u opreci spram mladogramatičarskog razlikovnog poimanja, sagledavanjem miješanja jezika iz perspektive stjecanja, a u vidu doticajnog preobražaja u prostoru (Varvaro 1980: 156–157). Schuchardt je svoje zaključke iznio u djelu *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches*⁵, u kojem je prikazao istraživanje jezične interferencije između slavenskog i njemačkog i između slavenskog i talijanskog na području habsburške monarhije, a služeći se pisanom dokumentacijom iz pretežno satiričkih novina. Schuchardt je, kako u nastavku

⁵ Graz, 1884.

primjećuje Varvaro⁶, unio u jezikoslovlje vrlo širok pojam jezičnog miješanja u kojem je uključen bilo koji oblik doticaja, a ne samo onog *strictu sensu* jezičnog, te je držao mogućim preobražaj jednog jezika u drugi, primjećujući kako je teško odrediti trenutak preobražaja.

Izrazi *miješani jezici* i *miješanje jezika* odnosili su se više na činjenični vid takva procesa nego na sam proces, pa je do njihove promjene, slijedom nezadovoljstva odnosa u uporabi moralo doći. Zasluge za promjenu dugujemo Einaru Haugenu (Haugen 1950) koji uvodi, za predmet na koji se odnosi, izraz *jezično posuđivanje*.

Iako se on zadržao sve do uvođenja onoga kojim se i danas služimo i, bez obzira što ga je ovaj potonji u potpunosti zamijenio, treba primijetiti da posuđivanje nije na istoj odnosnoj razini doticanja, a ni miješanja. Činjenica da neki jezik posuđuje nešto od nekog drugog jezika govori nam da su ti jezici u nekoj vrsti doticaja i da postoji miješanje neke vrste, ali nam nužno ne govori i o vrsti doticaja, što je od neizmjernog značaja u izgradnji sustava kojim ćemo potom sagledavati osobitosti miješanja jezika. Naime, činjenica da govornici, primjerice hrvatskoga jezika, rabe neke riječi iz bilo kojeg drugog jezika, koji u potpunosti ne uspijevaju prepoznati, govori nam da su oni zaista posudili te riječi iz tog jezika, ali to još uvijek ne znači da su ta dva jezika u doticaju takve vrste koja bi nas navela govoriti o miješanju jezika u smislu jezičnoga doticanja kakvo prepoznaje suvremena teorija, zato jer joj nedostaje dvojezičnost koja u teoriji jezika u doticaju predstavlja mjesto doticaja (Weinreich 1974: 3). Jasno je da bi nas identifikacija ovih triju izraza neizbježno dovela do potrebe idiolektičnog razmatranja svih jezičnih pojava, što bi u konačnici dovelo do nemogućnosti prepoznavanja i raspoznavanja komunikacije. Osim toga, ne treba zaboraviti činjenicu da jezik posuđuje od samog sebe premještajući značenja i smislove riječi, a ponekad i dublje jezične strukture, te da je takvo unutarne miješanje jezika nužnost uvjetovana promjenom društveno-jezičnih okolnosti, što, u ovom slučaju zbog nedostatka mjesta i jednog od sudionika u doticaju, ni na koji način ne implicira izravni jezični doticaj. Tako poiman jezični doticaj jasno ukazuje na potrebu ostvarenja zemljopisne neprekinutosti ili velike društvene bliskosti, pa zato i uzajamna utjecaja između dva ili više jezika i dijalekata (Crystall 1987: 129; Orbančić 1998: 35) što ga društveno-jezično zaokružuju i uobličuju.

⁶ Varvaro, promišljajući važnost Schuchardtova djela primjećuje da, iako nam može reći mnogo o psihološkome i jezičnom mehanizmu međusobnog utjecaja jezika u doticaju, a poradi aktualnog nepostojanja jezične situacije koju je proučavao i opisao Schuchardt, njegovo istraživanje treba sagledati s rezervom. Razlozi su tomu dvojake prirode: prolazna priroda izučavanih interferencija, s jedne strane, jer se radi o tekstovima satiričnog karaktera u kojima je miješanje jezika uporabljeno u karikaturističke svrhe. Takav suvremeni primjer je satirički prilog *El Spin* u dnevniku *L'Arena* di Pola, koji je izlazio od 1945. do zabrane 1948. godine, u kojem možemo pronaći niz takvih interferencija, koje su se više ili manje izgubile, mahom u poslijeratnom istarskom egzodusu. I, s druge strane, korjenite političke i kulturne promjene koje su se dogodile na ovim prostorima neminovno su utjecale na njihovo održanje (spomenuti egzodus, primjerice). Možemo općenito zaključiti da nam Schuchardtovo djelo i sudbina njegova sadržaja izričito ukazuju na važnost širih društvenih okolnosti u promišljanju jezične doticajnosti. O Schuchardtu, njegovu nastojanju da se znanstvene spoznaje stave na raspolaganje javnosti, ali i o zamci u koju nas privrženost jeziku i njezina politička kontekstualizacija mogu uvući vidi Gusmani (2003: 27–31).

Dosad smo rabili izraze jezično posuđivanje, jezični doticaj, jezična doticajnost i jezično miješanje, te jezično posuđivanje, možemo reći, nasumce iako smo nastojali biti dosljedni vrelima kojima smo se koristili. Znači li to da je uporabljena terminologija teorijski nerazlučena i nerazjašnjena? Riječ je prije o, u lingvistici, karakterističnoj jednorazinskoj terminološkoj istoznačnosti. Čest je slučaj da se, na razini općeg razmatranja problema jezika, a zbog cjelovitog poimanja jezika na razini intuitivnog promišljanja, zanemaruju svekolike razine jezičnih manifestacija koje iziskuju različite pristupe i koje proizlaze iz različito zasnovanih zaključaka koje terminološki, međutim, često izjednačujemo. Na našem primjeru moguće je razabrati usko lingvističku razinu poimanja doticaja ili mješavine koja je usredotočena na rezultat neke situacije doticanja ili miješanja koja pripada široj sociolingvističkoj razini čije je područje interesa, dakle, situacija jezičnog doticanja ili miješanja, uključujući pojedinca na razini kojeg je, zbog njegovih karakteristika u kontekstu jezičnog doticanja ili miješanja, potrebno uvesti i psiholingvističku razinu opredmećenja situacije jezičnog doticaja ili miješanja u rezultat jezičnog doticanja ili miješanja. Što se tiče odnosa miješanja i doticaja, recimo tek da je ovaj potonji prihvatljiviji zbog njegove značenjske neutralnosti spram šireg konteksta proučavanja ovog jezičnog fenomena. Biti u doticaju ne znači i miješati se, što je na razini teorije jezika u doticaju moguće. Primjer bi bila *koordinirana* ili *paralelna dvojezičnost* u kojoj bi jezični sustavi dvojezičnog govornika bili nezavisni i neinterferentni (Milani Kruljac 1990: 52)⁷. Zadržavanjem samo izraza jezični doticaj ipak nismo riješili odnosi li se on samo na rezultat ili na situaciju koja i ne mora okončati posljedično. A što je s jezičnim posuđivanjem? Kakav je njegov odnos s dosad spomenutim izrazima? Vidjeli smo i da posuđivanje ne znači (još) uvijek i doticaj u smislu teorije jezika u doticaju. Jezično posuđivanje, dakle, nalazi se na drugoj razini međujezičnih odnošenja na kojoj se nužno ne postavljaju pitanja dvojezičnosti, zemljopisne neprekinutosti i društvene bliskosti u smislu sudjelovanja u zajedničkoj svakodnevnici. No, iako jezično posuđivanje terminološki ne odgovara, u potpunosti, okvirima koje postavlja teorija jezika u doticaju, jasno je da ono u njih ulazi, i to u kontekstu Weinreichova uvođenja pojma *interferencije*, koja ga nadilazi (Milani Kruljac, 1990: 97).

Vratimo se opet na prvotno postavljenu problematiku terminološke istoznačnosti. Rekli smo prethodno da je izraz *miješanje* zamijenjen izrazom *posuđivanje*, a onda je njega nadomjestio *jezični doticaj*. Kako bismo izbjegli razdvajanje društvenog i jezičnog vida ove pojave prema kojoj je doticaj tek određenje situacije koja ne pruža odgovor na pitanje o njezinom rezultatu (Havranek 1964: 177) i kako bismo uključili i teorijski moguću situaciju koordinirane ili paralelne dvojezičnosti, a u želji održanja Weinreichovih okvira teorije može nam poslužiti radna pretpostavka prema kojoj, u okvirima teorije, govorimo o *jezičnoj doticajnosti* koja predstavlja definiciju bilateralne (jezične i društvene) dinamike koja se očituje u komunikacijski

⁷ Autorica se u nastavku opravdano pita je li u praksi moguće pronaći takve oblike dvojezičnosti? Premda bismo na razini govornika-pojedinca mogli pretpostaviti mogućnost ostvarenja potpune diferencijacije dvaju jezika, jasno je da se udaljavanjem od pojedinca udaljujemo i od stvarne mogućnosti ostvarenja takva oblika dvojezičnosti. Fredi (1973.) drži da se radi o rijetkoj, ako ne i hipotetskoj stvarnosti utoliko što se na razini pojedinca redovito primjećuje dominacija jednog jezika na štetu drugog.

uvjetovanom načinu manifestacije (ne nužno i ostvarenja) koji je onda sveopći, društven i obvezatan⁸.

Jezična doticajnost izlazi na taj način iz strogo shematskih okvira njenog uzročno-posljedičnog definiranja prema kojemu doticaj postojećih jezika predstavlja uzrok nastanka još nepostojećeg odnosno nepostojećih posljedaka tog doticaja koji redovito predstavljaju iskrivljene i siromašnije oblike svojih ishodišta⁹. Potvrdimo li jezičnu doticajnost komunikacijski, izbjeci ćemo ograničavajuće i sputavajuće poimanje jezika kao odjelitih skupova pravila za proizvodnju rečenica (Orbanić 1998: 35) koji onda predstavljaju sve ovjerene rečenice (Katičić 1967: 17) isključivo tih skupova pravila. Činjenica da je sve rečenice potrebno ovjeriti, ukazuje nam na dvije predrasude koje u svojoj konačnici sputavaju istraživanje jezične doticajnosti. Prva se odnosi na rečenično ustrojstvo jezika, u opreci spram tekstovnog u njegovoj punoznačnosti, koje je komunikacijski neodrživo zadržimo li definiciju rečenice kojom je istodobno ne poistovjećujemo s pojmom teksta. Druga se tiče potrebe rečeničnog odnosno tekstovnog ovjeravanja, ne na komunikacijskoj, već na gramatičkoj razini. U tom slučaju sve što nije gramatički ovjereno, ne pripada jeziku čija gramatika ovjerava.

Na razini jezične doticajnosti pojava dvojezičnosti (koja je svojom uvjetnošću definira) i njezina najvažnijeg aspekta – interferencije – ostvaruju izričito komunikacijski vid jezika i konačno dovode u pitanje poimanje konačne i nerijetko monolitičke jedinstvenosti odnosa između jezika i pojedinca. Dvojezičnost time prelazi granice pojedinca i autarkične lingvistike¹⁰, te u jezičnoj doticajnosti, a naposljetku u interferenciji vidi prije svega mehanizam i kakvoću jezične uporabnosti. Ipak, stvarno postojanje dvojezičnosti ili, bolje, stvarna mogućnost ostvarenja dvojezičnosti nisu još uvijek uspjele promijeniti stvarni stav pojedinca prema jeziku koji se očituje u proturječnosti vrijednosnog odnošenja prema jeziku na isključivo impresionističkim osnovama i afektivne aureolizacije zastarjelih jezika (Titone 1973: 12–13), te u primjeni ove proturječnosti na razinu kakvoćnoga, intuitivnog i lingvistički neutemeljenog razlikovanja jezika, dijalekta, mjesnog govora.

JEZIČNA RAZINA PROUČAVANJA ISHODA JEZIČNE DOTICAJNOSTI

Povijesni pregled razvoja promišljanja i proučavanja dvojezičnosti na jezičnoj razini ukazuje na pojmovnu i fenomenološku usredotočenost i vjeru u navijestiteljsku moć odabranog fenomena odnosno pojma. Proučavanje dvojezičnosti započinje

⁸ Naša radna pretpostavka nadahnuta je u potpunosti radnom pretpostavkom u okvirima teorije teksta Siegfrida J. Schmidta (1982: 171–176) kojom je autor nastojao objediniti jezičnu i društvenu komunikaciju, a sama ni u kom slučaju ne traži isključenje pojma jezičnih doticaja, već isključivo naglašava potrebu da se tako složena dinamična situacija ne izdvoji iz njezinoga osobitog i neponovljivog konteksta koji je omeđuje i definira. No, na razini općenitosti teorizacije potreban je neutralan izraz koji će ukazati prvenstveno na njenu sveopću i ostvarivu prirodu.

⁹ Kovačec (1967: 101–114) je na primjeru istrorurnunjskoga eksplicitno opovrgnuo tvrdnju da jezična doticajnost (u izvorniku "miješanje jezika") dovodi do siromašenja broja i oblika u jeziku.

¹⁰ Martinet u predstavljanju Weinreichova djela (1974: XXXIX) govori o autarhičnoj situaciji koja je govornu zajednicu poimala kao homogenu i samodostatnu.

case studyima ponajprije dvojezične djece¹¹ koji su trebali dati uvid u (dvo)jezičnost *in statu nascendi* (Bühler 1935)¹², kasnije se znanstvenici posvećuju interferenciji, odnosno mehanizmu interferencije koji se pokazao jedinstvenim u slučaju doticaja između tipološki bliskih ili tipološki najudaljenijih jezika, mehanizmima posuđivanja (*borrowing*), jezičnog izmjenjivanja (*code switching*) i jezičnog miješanja (*code mixing*) te naposljetku na fenomene jezične zamjene (*language shift*) i smrti jezika (*language death*). No, oni su uvijek poimani kao fenomeni jezične doticajnosti, odnosno kao ishodi, ili bolje kao posljedice dvojezičnosti.

Tehnike prikupljanja podataka kojima se u početku služilo naslijeđene su iz prethodne dijalektološke metodologije i uključuju primjereni Upitnik, detaljnu fonetsku transkripciju i uzorke i/ili primjere govorne zajednice (Haugen 1953: 321). Naglasak je isključivo na govoru, nikada na pismu što je posljedak utjecaja dijalektološkog, etnološkog i antropološkog naslijeđa koji su u lingvistici promovirali Bloomfield i Sapir¹³.

Metodama prikupljanja podataka kao što su upitnik i intervju pridodaju se s vremenom opis slika/crteža (Clyne 1967: 22), obrada publicirane građe i savjetovanje s drugim stručnjacima upućenim u specifična područja problematike (Ferguson 1966b). Fishmanovo (Fishman 1968: 36) kombiniranje promatranja sudionika, intervjua i samoobjašnjenja naglašavalo je kvalitativnu prirodu dvojezičnog ponašanja (Fishman 1966).

No, iako je teorija jezika u doticaju postala svjesna potrebe uspostave svima prihvatljive teorije i mogućnosti da nedostatak jedinstvenog stava uspori dalji teorijski razvitak (Di Pietro 1970: 15–16) ona ipak nije nikada postigla taj cilj. Suprisutnost različitih pristupa i metoda, subspecijalizacija pojedinih pravaca kao i posljedično pozivanje na neovisnost pojedine discipline izrasle iz takvih subspecijalizacija zakomplicirane su i neujednačenošću terminologije u istoj metodi.

Termini kojima se i danas služimo u opisivanju fenomena jezične doticajnosti, kao što su interferencija (*intereference*), posuđivanje (*borrowing*), jezična izmjena (*code switching*) uvedeni su sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća (Haugen 1956: 40) kada se istovremeno promišlja primjerenost pojmova i termina kao na primjer miješanje jezika (*language mixture*), hibridni jezik (*hybrid language*) i samoposušivanje (*borrowing*) (Haugen 1950; 1956: 40) koje su prethodno uveli i rabili europski dijalektolozi i američki antropolozi.

Od samog početka nemoguće je ne primijetiti niz stavova u ocjeni doticaja i njegove fenomenologije koje će obilježiti buduća istraživanja.

¹¹ O mnogobrojnim radovima takve vrste vidi Weinreichov komentar (Weinreich 1974: 20) bogate bibliografije koju citira u svom djelu.

¹² Citirano u Jakobson (1971: 11). Citirano djelo Karla Bühlera iz 1935. godine u bilješkama na stranici 11 i na stranici 50 nije navedeno u bibliografiji. Oba puta naveden je časopis, broj, godina i stranica (Arch. f. d. ges. Psychol., 1935, 410 i Arch. f. d. ges. Psychol., 1935), 411, no nije naveden naslov rada. Riječ je najvjerojatnije o radu Forschungen zur Sprachtheorie. Einleitung, *Archiv für die gesamte Psychologie*, 1935, 94, str. 401–412

¹³ Vidi (Hymes and Fought, 1981: 102).

Za Weinreicha (Weinreich 1974: 3–9) jezici su u doticaju ako ih (na)izmjenično koriste isti govornici. Mjesto doticaja jesu govornici koji se koriste dvama jezicima (ili više njih). Dvojezičnost je opisana kao praksa (na)izmjeničnog korištenja dvaju jezika, a fenomen interferencije poiman je kao mnogobrojni primjeri odstupanja od norme jednog i drugog jezika koji se pojavljuju u diskursu govornika i rezultat su njegove bliskosti s više od jednog jezika. Zanimanje jezikoslovca plijene upravo ti fenomeni diskursa i njihov utjecaj na norme jednog ili drugog jezika koji je izložen doticaju (dominacija). Interferencija je definirana kao resistematizacija struktura nakon uvođenja stranih elemenata. Doticaj stvara situacije u kojima dolazi do razotkrivanja manjkavosti u odnosu jezika (njegove leksičke opremljenosti) i kulture (poimane kao kulturni kontekst). Dvojezičnost utječe na način govorenja pojedinca, a čimbenici koji na to utječu su izvan jezične prirode. Odlike interferencije su difuzija, ustrajnost ili zamiranje.

Dvojezični govornik određen je: lakoćom verbalnog izričaja općenito; sposobnošću da jezike u navodnom doticaju drži odvojenima; relativnošću vladanja pojedinim jezikom; specijalizacijom uporabe pojedinog jezika prema temama i prema sugovornicima; načinom usvajanja pojedinog jezika i stavovima prema pojedinom jeziku bez obzira jesu li oni odlike pojedinca ili stereotipa.

Dvojezične grupe definirane su: veličinom, homogenošću i sociokulturološkom diferencijacijom; podjelom na podgrupe koje se koriste jednim ili drugim jezikom kao materinskim; demografskom čimbenicima; društvenim i političkim odnosima između ovih podgrupa; prevagom dvojezičnih pojedinaca koje odlikuje određeno verbalno ponašanje; stereotipnim stavovima prema pojedinom jeziku u terminima prestiža; statusom domorodačkog ili došljakčkog jezika; stavovima i ponašanjem prema kulturi pojedine jezične zajednice; stavovima prema samoj dvojezičnosti; blagonaklonost ili netrpeljivost prema miješanju jezika ili prema pogrešnom izražavanju govorenju u okvirima pojedinog jezika; odnosom između dvojezične grupe i pojedine jezične zajednice čije je ona marginalni segment. Odnos jezičnog i kulturnog doticaja riješen je konstatacijom prakse antropologa da jezični doticaj promišljaju tek dijelom kulturnog doticaja, a interferenciju aspektom kulturne difuzije i akulturacije.

Haugen (Haugen 1953: 10) se prema dvojezičnosti postavlja kao prema nizu pitanja koja je čine problematičnom. Postoji li uzročno posljedični odnos između količine dvojezičnosti i količine zbrke (*confusion*)? Jesu li jezici u doticaju podjednako napadnuti (*affected*)? Ustraje li utjecaj ili zamire? Pod kojim uvjetima miješanje jezika može utjecati na jezgru ili na temeljne obrasce jezika? Postoji li nešto kao hibridni ili miješani jezik? U čemu se sastoji dilema s kojom se dvojezični govornik suočava i kako se on na najprimjereniji način može s tom dilemom pomiriti?

I usprkos kritici negativističkog pogleda na dvojezičnost (Haugen 1956: 116), dvojezičnost je i dalje povezana ili objašnjena nizom termina, pojmova i izraza¹⁴ koji izdaju ako ništa drugo onda barem sumnju u kakvoćnu jednakost, te nevjericu u komunikacijsku i kognitivnu jednakopravnost dvojezičnosti i jednojezičnosti.

¹⁴ Na primjer: *confounding of patterns* (Haugen 1953:10), *pattern disturbances* (Mackey 1956) ili *discorso distorto* (Weinreich 1974: 31).

Haugenovo poimanje dvojezičnosti bilo je uvjetovano ograničenim pristupom fenomenu dvojezičnosti. Njegov rad s norveškim useljenicima i na jeziku useljenika pružao mu je uvid u tek djelić složenog fenomena dvojezičnosti i ne čudi njegova kritičnost prema radu jezikoslovaca koji su se dotakli istog fenomena u potpuno drugačijim okolnostima kao što su Hermann Paul, William Dwight Whitney ili Hugo Schuchardt. Haugen (Haugen 1953: 362) je bio posebno kritičan prema pojmu jezičnog miješanja (*mixing*) i uporabe te metafore od strane spomenutih jezikoslovaca. Argumenti koje Haugen navodi protiv te metafore odaju vrstu dvojezičnosti s kojom je Haugen bio u doticaju i nemogućnost da se izađe iz okvira dviju jednojezičnosti u doticaju. Kako god bilo Haugenov govornik uvijek govori isključivo jedan od dvaju jezika u doticaju bez obzira koliko učestala i brza bila izmjena jezika.

Općeprihvaćeno je stajalište da dvojezični govornici imaju poteškoća u održavanju pretpostavljene udaljenosti među jezicima u doticaju i da je izgled njihova diskursa posljedak komunikacijskih i jezičnih prečaca uslijed ekonomizacije komunikacijskog truda (Haugen 1973). U stvari, nije se mogla prihvatiti prirodnost dvojezičnog strukturiranja diskursa i ono što se zapravo tražilo nije bio je model interferirane proizvodnje rečenica (Clyne 1972: 3) već pravilnost i pretpostavljena smislenost u kombinaciji elemenata dvaju jezika.

I Hymesov rad na *pidžinu* i *kreolskom* (Hymes 1971) jasan je pokazatelj skučenosti pristupa¹⁵ i stava prema jezičnim i kulturnim dodirima i doticajima. Dodiri su iz te perspektive također u neposrednoj vezi s agresivnošću kolonijalizma, nemilosrdnošću trgovine i nedosljednošću migracije čiji su temeljni procesi ekspanzija i redukcija zajednica, jezika i kultura u doticaju. Hymesovo zanimanje posljedak je prepoznate sličnosti *pidgina* i kreolskog izričaja sa stanjem izričaja useljenika. Zajednički im je proces trostruke marginalizacije koju trpe: sociolingvističke, uslijed koje su govornici takvog izričaja smatrani pripadnicima siromašnih i sumnjivih slojeva; lingvističke, uslijed koje je njihov izričaj etiketiran kao odstupanje od norme, te one statusne. Njihov je status, naime, status otpadnika koji je tek izgubivši svo povjerenje dobio malo pozornosti.

Nije drukčije ni s ishodima jezične doticajnosti. Ono što je zapravo fenomenologija jezika kao *energeie*, ono što je priroda jezičnosti (*language*) pretvara se tek u posljedice doticaja između jezika kao *ergona*, u tragove procesa više ili manje uspješne uspostave jezika (*langue*) u govoru (*parole*). U pozadini iščitavamo neriješeno i neobjašnjeno naslijeđe jezične promjene. U njezinim okvirima temeljni fenomeni jezične doticajnosti to jest interferencija, jezično izmjenjivanje (*code-switching*) i jezično pouđivanje (*borrowing*), kao i njihove jezično-političke izvedenice, to jest jezično održavanje (*language maintenance*), jezična zamjena (*language shift*) i smrt jezika (*language death*) postaju središtem potrage jezikoslovne utjehe u bilježenju, opisivanju i preimenovanju očitog.

¹⁵ Za Thomasonovu (1995: 16) miješani su jezici prije rezultat neobičnih, odnosno neuobičajenih društvenih okolnosti negoli jezičnih procesa. U pozadini tog stava pronalazimo poimanje kreolskih i *pidgin* jezika kao izraza nepostojanja potpune dvojezičnosti, a u prisutnosti dvaju jezika. Takav pristup nameće Thomasonovoj razlikovanje miješanih jezika kao *pidgina* i kreolskog od onih koji se pojavljuju u slučajevima doticaja dvaju jezika u okolnostima potpune ili barem ekstenzivne dvojezičnosti.

Potraga za kriterijima kojima se fenomen jezičnosti i jezične promjene trebao predvidjeti (Myers-Scotton 1993: 3) dobiva tako svoj nastavak i u teoriji jezika u doticaju. Od tada, fenomen promjene rasset je između kontaktnog rješenja i sistemskog autopoietičnog rješenja. Iako je jezični doticaj od temeljne važnosti u objašnjenju temeljnog lingvističkog fenomena jezične promjene, ipak je već bilo primijećeno da jezična promjena nije uvijek posljedak jezičnog doticaja. A stav prema jezičnoj promjeni koji je naslijeđen od De Saussurea, a koji je podrazumijevao "deteriorations, vicissitudes, damage, disturbance, breaking and effacement" (De Beaugrande 1991: 20), nije bio od pomoći.

U njezinim okvirima interferencija je poimana ne samo kao posljedak doticaja dvaju jezika već i kao slučajni susret dvaju jezika koji su inače neokaljani odnosno neoskvrnjeni (*unsullied*) (Fishman 1968: 27). Već početkom 60-ih godina postavlja se pitanje univerzalne teorije interferencije (Diebold 1962: 43) koja bi trebala razotkriti psihološke mehanizme koji su u pozadini prikupljenih primjera i razabраниh vrsta interferencije (Ferguson 1966a). Iako se mjerenje učestalosti kritizira poradi njihove nestabilnosti i dakle nepouzdanosti rezultata (Mackey 1965) ili zbog važnosti vrsta, a ne učestalosti fenomena (Fishman 1966: 436), interferencije i broj posudaba se i dalje bilježe i broje, a ove prakse predstavljaju najuobičajeniju vrstu mjerenja interferencije (Hasselmo 1969: 129) i odnosa prema fenomenologiji jezične doticajnosti. Toj debati se pokušalo stati na kraj preimenovanjem interferencije u *transference*, a u nadi da će se polako odustati od uporabe nezadovoljavajućih termina kao što su *loanwords* i *borrowings* (Clyne 1967:19) i da će se novim terminom teoriju jezika u doticaju barem u ovom slučaju lišiti subjektivnosti u tumačenju odnosa među jezicima u doticaju kao smetnje jednog od jezika u doticaju. Haugen (Haugen 1970: 224) i sam prihvaća neprimjerenost termina interferencije i predlaže pojam *intermediate norms* koja je bila sinonim za prethodno ponuđeni termin *transference* (Clyne 1967) i za neutralni termin ili metalingvistički korektni termin *transfer*. Interferencija se ipak zadržala, ali kao izraz za grešku u procesu transfera (Di Pietro 1971:6). Interferencija je važna tema istraživanja dvojezičnosti i uvijek je razapeta između fenomenološke neutralnosti i pretpostavljene kognitivne i jezične pogubnosti odnosno štetnosti (Haugen 1970: 2).

Posuđivanje i posuđenice razlikovale su se od interferencije¹⁶ prije svega zbog mjesta njihova ostvarenja: posuđenice su bile poimane kao integracije u kodu, a interferencija kao smetnja u poruci. Mackeyu (Mackey 1970) se u razlikovanju pridružio i Haugen (Haugen 1973: 521) koji posuđenice definira kao slučaj interferencije koja je prihvaćena i integrirana.

Haugen (Haugen 1953:363) je pokušao pronaći temeljne zakone posuđivanja kako na strukturalnoj tako na društvenoj razini. Na društvenoj razini Haugen (Haugen 1953: 60–62) promišlja dvojezične norme, kao mjesto potrage za normama koje se tiču dvojezičnih zajednica u terminima prihvaćanja i uvođenja

¹⁶ Na pitanje kada interferencija postaje posuđenica (Oksaar 1972) nije se odgovorilo, ali je ono dobilo ime u Mackeyevoj *The Synchronic Fallacy* (Mackey 1970). Appel i Muysken (Appel i Muysken 1987: 121) upozoravaju kako se u okviru istraživanja jezika u doticaju još nije došlo do konsenzusa oko razlikovanja slučajeva miješanja jezika (*a case of mixing*) i posuđivanja riječi (*word borrowing*).

stranog jezičnog tkiva ili otpora na njegovo uvođenje. Pri tom je naglasio moć pritiska koju grupa ima u kontroli eventualnog brzog i konzistentnog uvođenja stranog jezičnog materijala (Haugen 1953: 71). Haugen je već prethodno (Haugen 1950) radeći na posuđivanju privilegirao ovaj potonji fenomen namijenivši mu zasebno mjesto u fenomenologiji teorije jezika u doticaju. U trenutku kada i sam uvodi izmjenu (*switch*) kao prijelomnicu između uporabe jezika u doticaju Haugen (Haugen 1953:65) inzistira na njihovoj pojmovnoj i fenomenološkoj autonomiji naglašavajući kako se kod *switchinga* jezici ne preklapaju već slijede jedan drugoga.

Kada je riječ o posuđivanju Haugenova je perspektiva povijesna, a samo je posuđivanje poimano kao povijesni proces u kojem treba otkriti zapravo tijek same posudbe. Na putu do rješenja slijeda posudbe Haugen (Haugen 1953: 384) namjenjuje jezikoslovcu i teoriji jezika u doticaju niz nemogućih zadataka za svaku posuđenicu posebno: dokazati njezino postojanje u jednom jeziku, njezino nepostojanje u drugom jeziku te isključiti mogućnost da zajednica jezika u kojem se posuđenica nalazi nije sama izmislila novi termin. Time je Haugen zapravo uzdignuo *code switching* na razinu fenomena koji je znanstveno moguće promatrati i objasniti, a posuđivanje je marginalizirao kao fenomen koji uslijed njegove povijesne skrovitosti ostaje u sferi špekulacija i nagađanja.

Weinreichov (Weinreich 1953: 11) pojam *nonce-borrowing* dio je te potrage za vremenom, odnosno trenutkom kada je posuđenica po prvi put uporabljena od strane dvojezičnog pojedinca odnosno zajednice. U tom pristupu jasan je utjecaj Saussurove dihotomije između sinkronije i dijakronije u okviru koje posuđivanje pripada dijakroniji, a *switching* sinkroniji.

Istraživanje *code switchinga* započinje promišljanjem mjesta (*location of switches*) gdje se ono događa, a prema Haugenu (Haugen 1956: 50) *switch* se događa na granici leksema i obuhvaća samo pojedine lekseme. Nakon početne potrage za mjestima *switchinga*, nakon pokušaja njegove klasifikacije i usredotočenosti na jezikoslovne razine i jedinice govora *switchingu* se pristupilo već provjerenom etnografskom metodom kojom se služilo u nastojanjima da se opišu i objasne odnosi između jezika i kulture, a koja je predviđala detaljniju obradu (za)pisanih diskursa¹⁷ odnosno tekstova prije uzorkovanja njegove pojavnosti i njegova značaja u zajednici i za zajednicu (Hasselmo 1969: 136).

Code switching je vještina dvojezičnog govornika. *Code switching* može biti interferiran, ali i ne mora (Macnamara 1967: 70) što ga čini čistim, odnosno neokaljanim (*clean*); isprekidanim, nedovršenim, nepravilnim (*ragged*), a rečenicu nesuvislom; čak patološkim, ograničenim ili neograničenim (*limited ili unlimited*) (Hasselmo 1969: 127); naznačenim ili nenaznačenim (*marked ili unmarked*) (Hasselmo 1969: 127); *anticipational* ili *consequential*¹⁸ (Clyne 1967). *Code*

¹⁷ Pogledom na *switching* unutar diskursa uvodi se razlikovanje *intersentential* i *intrasentential code-switchinga*.

¹⁸ *Anticipational* je onaj u kojem se *switch* dogodi prije *trigger* riječi, a *consequential* onaj koji se dogodi nakon *trigger* riječi. Sam pojam *triggeringa* trebao je objasniti ne samo odnos riječi i pojmova već i dati uvid u proces mišljenja dvojezičnog govornika (Clyne 1967: 126).

switching je poiman kao dio *performancea*¹⁹ nesavršenog dvojezičnog govornika koji nije bio u stanju komunicirati isključivo na jednom jeziku sve do Blom i Gumperzova (1972) razlikovanja između situacijskoga i metaforičkog *switchinga* koji je sam *switching* pretvorio u vještinu ili, skoro psihijatrijski, u rješenje jezične tenzije od koje su dvojezični govornici bolovali (Hasselman 1972: 261).

Tako postavljena, problematika dvojezičnosti i njezine fenomenologije rađa nove definicije i postavljaju se novi metodološki okviri njegova poimanja u terminima kategorija kao što je *proficiency* ili pak brojnih dihotomija.

Razlikovanje individualne od društvene dvojezičnosti (Weinreich 1974), dvojezičnosti djece od dvojezičnosti odraslih (Haugen 1953: 371), Fergusonova diglosija kao pokušaj razlikovanja sistemske od međusistemske dvojezičnosti, neosobne od osobne dvojezičnosti (Kloss 1966: 13–14)²⁰, simultane od sekvencijalne ili sukcesivne dvojezičnosti (Grosjean 1982)²¹; rane od kasne dvojezičnosti (Lambert 1978), subtraktivne od aditivne (Hamers i Blanc 1989)²²; elitističke od pučke (Skutnabb-Kangas 1981), trebalo je u prvom redu prikazati složenost fenomena i uvesti red u zamršenost pogleda na dvojezičnost uslijed opetovanog preplitanja, miješanja i nerijetko brkanja sinkronijske, dijakronijske i razvojne razine na kojima se dvojezičnost prepoznaje.

No, uza sav trud i uz svu dobru volju jezikoslovaca da pažljivim (raz) otkrivanjem slojevitosti tako složenog fenomena kao što je jezična doticajnost, odnosno dvojezičnost kao njezina mjera, pridonesu njezinu detaljnijem opisu i time jasnijim uvidom u mehanizme koji čine njezinu prirodu, jedna je bezazlena dihotomija postala mjestom kakvoćnog vrednovanja ne više dvojezičnosti kao fenomena već dvojezičnog pojedinca kao moguće žrtve toga fenomena. Riječ je o jednom tumačenju Weinreichova razlikovanja koje je trebalo opisati odnos između riječi i njihovih referenata i objasniti kako dvojezični govornici tumače njihov odnos. Tom psiholingvističkom poimanju odnosa složene i

¹⁹ Chomskyeva dihotomija *competence* vs *performance* postaje vrlo brzo dijelom proučavanja dvojezičnosti i to putem predrasude da se do nevidljivih oblika kompetencije (Garvin 1970:10) može doći samo putem uvida u *performanceu*. Takav je pristup u skladu s uobičajenim kvantitativnim proučavanjem fenomena dvojezičnosti koje se temelji na pretpostavci da je dvojezičnost promjenjiv fenomen i da je prema tome mjerljiva (Mackey 1969: 5) i to u terminima funkcionalnosti, stabilnosti i distribucije jezika u doticaju (Mackey 1969: 6).

²⁰ Neosobna dvojezičnost odlika je institucija, a osobna je dvojezičnost odlika pojedinaca koji su tek predviđeni ustrojem takvih institucija. Osobna je dvojezičnost prikazana kao trihotomija *natural vs voluntary vs decreed* dvojezičnost. Prirodna je dvojezičnost ishod miješanih brakova ili miješanog susjedstva, dobrovoljna dvojezičnost je ishod isključivo osobnog napora bez obzira da li je institucije potiču ili ne, a zakonska je ishod nametnutog jezičnog reda od strane institucija.

²¹ Gdje je simultana dvojezičnost (*Simultaneous*) izraz za istovremeno usvajanje više jezika od rođenja u opreci prema sekvencijalnoj ili sukcesivnoj (*Sequential* ili *Successive*) za usvajanje drugog jezika nakon što je prvi jezik usvojen. *Simultani* i *sukcesivni* bilingvizam odnose se na mjesto i način usvajanja, odnosno učenja jezika koji govornika čine dvojezičnim, a to mogu biti u osnovi obitelj (simultani) i škola (sukcesivni).

²² Gdje je subtraktivna dvojezičnost (*Subtractive*) izraz za situacije u kojima je etnolingvistička manjina bila prisiljena razvijati komunikacijske vještine na drugom jeziku koji ima viši društveni status i zapostaviti one na svom prvom jeziku u odnosu na aditivnu (*Additiv*) kao izraz za situacionalnosti u kojima je dvojezičnost poimana kao mogućnost bogaćenja i usporedne neugroženosti prvog jezika.

koordinirane²³ dvojezičnosti doprinijeli su Ervin i Osgood (Ervin i Osgood 1954) i Lambert, Havelka i Gardner (Lambert, Havelka i Gardner 1959) koji su Weinreichovo prvobitno tumačenje pretvorili u kognitivnu organizaciju dvojezičnih pojedinaca i značaj konteksta u kojem su jezici bili usvojeni. Čak ni Haugenovo (Haugen 1970: 41) raskrinkavanje toga pogrešnog tumačenja Weinreichova razlikovanja oblika pohranjivanja znakova nije bilo od velike pomoći. Takvo tumačenje složene i koordinirane dvojezičnosti i njegovo povezivanje s Weinreichovim prvobitnim osvrtom na prirodu ostvarenja i pohranjivanja Saussureova znaka unutar jezičnog doticaja ostavlja prije dojam malog interdisciplinarnog pojmovnog nestašluka negoli površnog i nepažljivog čitanja. Weinreich se, naime, u paragrafu 2.1.3 (Weinreich 1974: 16–18) osvrće na problem supostojanja i objedinjavanja dvaju sustava u doticaju na razini De Saussureova znaka, odnosno na mogućnost uspostave i izgleda odnosa plana izraza i plana sadržaja. Prema Weinreichu, kod dvojezičnog govornika znak može biti ostvaren i pohranjen na tri načina.

Tako da za neku stvarnost postoji znak na jednom i znak na drugom jeziku u kojima su plan sadržaja isti, a planovi izraza različiti prema kriterijima arbitarnosti.

Tako da za neku stvarnost postoji jedinstven znak gdje jedinstvenom planu sadržaja odgovaraju dva plana izraza: po jedan na svakom od jezika u doticaju.

Tako da za neku stvarnost postoje dva znaka: onaj već postojeći u jeziku govornika i onaj u jeziku koji govornik uči ili tek razumije (ali ne govori).

Plan izraza znaka u govornikovu jeziku posrednik je u uspostavi i pohranjivanju plana sadržaja znaka koji uči putem poistovjećivanja značenja s izrazom na tom jeziku.

Sam Weinreich (1974: 16) eksplicitno navodi kako su neki autori (Ščerba i Loewe) otišli tako daleko i, prema tumačenju različitosti ostvarenja i pohranjivanja znaka, razlikovali dvije vrste dvojezičnosti. Pritom jasno ukazuje na činjenicu da je samo po sebi jasno kako dvojezičnost nekog pojedinca ili grupe ne mora nužno biti u potpunosti samo jedne vrste. Što se same terminologije tiče, Weinreich (Weinreich 1974: 18) citira Robertsonovu subordinirajuću dvojezičnost i sučeljava je koordinirajućoj, a poistovjećuje ih sa Schuschartovim *Sprachen können* i *Sprachen kennen*. Sasvim je jasno kako subordinirajuća dvojezičnost nije isto što i

²³ *Koordinirana (paralelna) i složena dvojezičnost* razlikuju se po međusobnom odnosu koji je ostvaren među jezicima unutar govornika, i to na razini međujezične neovisnosti. Među jezicima u već spomenutoj koordiniranoj dvojezičnosti nema interferencije, dok je unutar složene ona sveprisutna, i to bar na razini jednog jezika. U duhu takvog tumačenja pojavile su se i druge dihotomije poput uravnotežene i dominantne dvojezičnosti – *balanced vs. dominant* – (Lambert 1955; Peal i Lambert 1962) ili stabilne i dinamične dvojezičnosti – *stable vs. dynamic* – koja je proizašla iz Fergusonovog rada na diglosiji. Obje izgledaju poput radikalizacije već postojeće dihotomije koordinirane i složene dvojezičnosti. Dihotomija *uravnotežen – dominantan* tiče se stupnja i odnosa stečenog jezičnog znanja. Uravnotežena dvojezičnost ostvarena je, bez obzira na kakvoću, istom količinom, a dominantna ukazuje na kvalitativnu i kvantitativnu razliku stečenog znanja nekog jezika u odnosu na drugi. Prvi će jezik rezultirati *pribrojenim* bilingvizmom u kojem se jezično znanje drugog jezika pribraja onima prvog bez gubitaka, dok će drugi ostvariti uvjete jezične dominacije koja će potom rezultirati nametanjem drugog jezika, pa ga stoga možemo nazvati *utajenim*.

subordinirana, a koordinirajuća nije isto što i koordinirana dvojezičnost. Osim što je odnos između subordinirajuće i koordinirajuće dvojezičnosti zapravo temeljen na odnosu između prve i treće vrste ostvarenja i pohranjivanja znaka, odnosno između ostvarene dvojezičnosti i dvojezičnosti koja se tek ili još ostvaruje, među njima ne postoji kakvosna razlika. Razlika između prve i druge vrste je eventualno ekonomske prirode u korist druge, a između prve i treće i druge i treće tek metodologijske. Kod opreke koordinirane i subordinirane dvojezičnosti jasno je i čak naglašeno hijerarhijsko razlikovanje prema kakvoći ostvarene dvojezičnosti. Koordinirana je savršena jer odgovara dvjema jednojezičnostima, a subordinirana je nepotpuna jer ne odgovara ni jednoj jednojezičnosti. Nažalost, danas se ta dihotomija uvriježila i dijelom je pučko psihološke ocjene dvojezičnih govornika na temelju odstupanja od pretpostavljenog i poznatog oblika izričaja. Kod koordinirane dvojezičnosti dvojezični je govornik u potpunoj kontroli i interiorizirao je potpuno odvojene sustave značenja i izraza za svaki jezik, dok kod složene dvojezičnosti postoji samo jedan sustav u kojem je jedan jezik dominantan²⁴. One su danas dio mitologije i mistifikacije dvojezičnosti u okvirima ne samo pučko psihološke misli, već i dijela sociolingvističkog i psiholingvističkog nasljeđa²⁵.

NEDOSLJEDNOST JEZIČNOG ELITARIZMA

Na individualnoj razini možemo primijetiti da je pojedinac zapravo nepoćudan, te da je "razotkriven" isključivo u okviru promišljanja uloge i kakvoće jezika u razdoblju dvojezičnog odrastanja u krugu miješanog braka i školovanja na talijanskom jeziku. Takva je kritika vrlo često na rubu dobrog ukusa i trača, a djelo je milenarističkog izričaja koji pokušava zarobiti jezik u elitarističkim kategorizacijama i predrasudama temeljenim na generalizaciji epizodne, hologramske individualnosti prema kojoj je zajednica govornika deprivirana, jezik interferiran, a komunikacija ometena (Milani Kruljac i Orbanić 1989).

No, govoriti o jezičnoj deprivaciji vrlo često je moguće samo u terminima autodeprivacije koja je odlika prije svega pojedinaca, a potom i zajednica. Onih zajednica i pojedinaca koji iako raspolažu materijalnim, kulturnim i jezičnim institucijama i resursima svejedno odustaju od mogućnosti izražavanja na jeziku institucija i odabiru alternativni komunikacijski izraz. Govoriti o interferiranom jeziku znači prije svega opisati izraz kojim su oblikovani sadržaji, a ne prosuđivati i vrednovati ostvarenje sadržaja u jezičnim uobličenjima. Ideja o ometenoj komunikaciji vraća nas na depriviranu zajednicu koja se izražava interferiranim jezikom. Logično je pretpostaviti, naime, da bi smetnja u komunikaciji (Ne u

²⁴ Za kritiku vidi (Grosejan 1982) i (Harding i Riley 1986).

²⁵ Gumperzov model repertoara (Gumperz 1964 i Gumperz 1967) predstavlja pokušaj prekidanja tradicije poimanja dvojezičnog govornika kao pojedinca koji interiorizira dva različita sustava i svodi ga na pojedinca ustrojenog na jednoj gramatici iz koje odabirom izvodi sva moguća ostvarenja. U psiholingvistički dvojezični je pojedinac bio duže vrijeme zanimljiv u okviru mjerenja kvocijenta inteligencije i obrazovanosti (vidi na primjer Macnamara 1967 i Fishman 1968a) gdje je dvojezičnost svedena na niz pretpostavljenih i prepoznatih vještina jednojezičnosti koje je trebalo izmjeriti i usporediti. Mjerilo se i uspoređivalo tako brzinu (Lambert 1955), fluentnost i fleksibilnost (Lambert, Havelka i Gardner 1959), kao i dominaciju jednoga jezika nad drugim u dvojezičnim pojedincima (Lambert 1955).

izrazu!) nagnala pojedinca osloboditi se deprivacije i odustati od interferencije koja je i uzrokom smetnje. Drugim riječima, uzrok deprivacije koji se pripisuje subjektu zapravo je deprivacija efekta koji je otkriven u objektu.

Zanimljivo je kako je u višejezičnim stvarnostima vrlo teško odustati od jezičnog i kulturnoga doticaja, ali isto tako i ustrajati u kritici psihosociolingvističkih stvarnosti poput stvarne dvojezičnosti u odnosu na "idealnu" koju u konačnici odlikuje kategorično odbijanje doticaja. Idealna dvojezičnost, odnosno idealni dvojezični pojedinac je onaj koji može odustati od doticajnog komunikacijskog i jezičnog izričaja u situacijama u kojima je on na razini recepcije lišen svoje izražajne i komunikacijske vrijednosti, ali koji isto tako ne želi od njega odustati u onim situacijama u kojima je taj izraz nositelj nezamjenjive izražajnosti i stvarni posrednik u procesu izjednačavanja sudionika u komunikaciji.

U zabrinutosti za sudbinu jezika u kojem pohranjujemo našu povijesnost zaboravljamo kako ostvarenje potencijala jezika može biti minimalno i maksimalno. Minimalno omogućava rješavanje komunikacijskih situacija, a maksimalno čini dostupnima najrazličitija spoznajna područja čije su temeljne odlike unutarnja smisljena složenost i sadržajna izvanjska doticajnost.

Pretpostavka kako je u komunikaciji u svijetu i sa svijetom potrebna jezična književno-stilistička složenost koja je opravdana jezikoslovnim alatima odnosno jednojezičnim rječnikom i gramatikom (Harris 1980; 1981) i koju populariziraju institucije koje skandaloznim eufemizmom nazivamo obrazovnim, plodno je tlo za poimanje jezika i jezičnosti čija je kolokvijalnost sadržajno upitna i izražajno svetogrдна.

LITERATURA

Appel, René i Muysken, Pieter. 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London: Arnold.

De Beaugrande, Robert. 1991. *Linguistic Theory: the discourse of fundamental works*. London: Longman.

Blom, Jan-Peter i Gumperz, John J. 1972. "Social Meaning in Linguistic Structures: Code-Switching in Norway". *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston: 407-434.

Braunmüller, Kurt. 1997. "Communication strategies in the area of the Hanseatic League: The approach by semi-communication". *Multilingua* 16-4, str. 365-373.

Clyne, Michael G. 1967. *Transference and Triggering*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Crystall, David. 1987. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

- Diebold, Richard A. Jr. 1962. "A Laboratory for Language Contact". *Anthropological Linguistics* 4: 41-51.
- Di Pietro, Robert J. 1970. "The Discovery of Universals in Multilingualism". U: *Bilingualism and Language Contact: Anthropological, Linguistic, Psychological and Sociological Aspects* (Ur. James E. Alatis), Monograph Series in Languages and Linguistics 23. Washington DC: Georgetown University Press: 13-23.
- Ervin, Susan, M. i Osgood, Charles F. 1954. "Second language learning and bilingualism". *Journal of Abnormal and Social Psychology Supplement* 49: 139-46.
- Fase, Willem, Jaspaert, Koen i Kroon, Sjaak. 1992. "Maintenance and Loss of Minority Languages: Introductory Remarks". U: *Maintenance and Loss of Minority Languages* (ur. Willem Fase, Koen Jaspaert i Sjaak Kroon). Amsterdam: John Benjamins: 3-13.
- Ferguson, Charles. A. 1966a. "Applied Linguistics". U: *Language Structure and Language Use. Essays by Charles A Ferguson* (Ur. Anwar S Dil). Stanford: Stanford University Press: 135-147, 1971.
- Ferguson, Charles. A. 1966b. "On Sociolinguistically Oriented Language Surveys". U: *Language Structure and Language Use. Essays by Charles A Ferguson* (Ur. Anwar S. Dil). Stanford: Stanford University Press: 149-156.
- Filipović, Rudolf. 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
- Fishman, Joshua, A. 1966. "Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry". U: *Language Loyalty in the US* (Ur. Joshua A. Fishman). The Hague: Mouton & Co.: 424-458.
- Fishman, Joshua, A. 1968. *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton Publishers.
- Fishman, Joshua, A. 1968a. "Sociolinguistic Perspective on the Study of Bilingualism". *Linguistics* 39: 21-49.
- Freddi, Giovanni. 1973. *Bilinguismo e bilculturalismo*. Quaderni per la promozione del bilinguismo 1. Brescia: C.L.A.Di.L.
- Grosjean, Francois. 1982. *Life with Two Languages*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Gumperz, John J. 1964. "Linguistic and Social Interaction in Two Communities". U: *The ethnography of communication* (Ur. John J. Gumperz i Dell Hymes). *American Anthropologist*, 66: 137-153.
- Gumperz, John, J. 1967. "On the Linguistic Markers of Bilingual Communication". *Journal of Social Issues* 23, 2: 48-57.
- Gusmani, Roberto. 2003. "Hugo Schuchardt come ζών πολιτικών". U: *Sguradi reciproci Vicende linguistiche e culturali dell'area italoфона e germanoфона* - Atti del Decimo Incontro italo-austriaco dei linguisti Gorizia 30-31 maggio, Udine 1 giugno 2002 (ur. Raffaella Bombi, Fabiana Fusco). Udine: Forum: 27-31.

- Hammers, Josiane, F. i Blanc, Michael, H. A. 1989. *Bilinguality and bilingualism*. Cambridge University Press.
- Harding, Edith i Riley, Philip. 1986. *The Bilingual Family: a Handbook for Parents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, Roy. 1980. *The Language Makers*. Ithaca: Cornell Univeristy Press.
- Harris, Roy. 1981. *The Language Myth*. London: Duckworth.
- Hasselmo, Nils. 1969. "How can we measure the effects which one language may have on the other in the speech of bilinguals?". U: *Description and Measurement of Bilingualism: an international seminar*. University of Moncton June 6-4 1967 (Ur. Louis Gerard Kelly) University of Toronto Press. Canada: 122-141.
- Hasselmo, Nils. 1972. "Code-Switching as Ordered Selection". U: *Studies for Einar Haugen* (Ur. Evelyn Firchow, Kaaren Grimstad, Nils Hasselmo i Wayne A. O'Neill). The Hague: Mouton: 261-280.
- Haugen, Einar. 1938. "Language and Immigration". *Norwegian-American Studies and Records* 10: 1-43.
- Haugen, Einar. 1950. "The analysis of linguistic borrowing". *Language* 26: 210-231.
- Haugen, Einar. 1953. *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behaviour*.
Bloomington: Indiana University Press.
- Haugen, Einar. 1956. *Bilingualism in the Americas*. A Bibliography and Research Guide. American Dialect Society.
- Haugen, Einar. 1970. "Code-Switching and Modes of Speaking". U: *Texas Studies in Bilingualism* (Ur. Glenn Gilbert). Berlin: De Gruyter: 179-210.
- Haugen, Einar. 1973. "Bilingualism, Language Contact and Immigrant Languages in the US". *Current Trends in Linguistics* 10: 505-591.
- Havránek, Bohuslav. 1964. "Problematika miješanja jezika". *Zadarska Revija* 3: 177-186.
- Hymes, Dell. 1971. *Pidginization and Creolization of Languages*. Proceedings of Conference held at the University of the West Indies, Mona, Jamaica, April 1968 (Ur. Dell Hymes). London: Cambridge University Press.
- Hymes, Dell. 1980. "Foreword". U: *The Social Life of Language* (Ur. George Sankoff). University of Pennsylvania Press: ix-xv.
- Hymes, Dell i Fought, James. 1975. *American Structuralism*. The Hague: Mouton Publishers.
- Jakobson, Roman. 1971. *Il farsi e il disfarsi del linguaggio Linguaggio infantile e afasia*. Torino: Einaudi.
- Katičić, Radoslav. 1967. "Jezična srodnost". *Suvremena lingvistika* 4: 13-26.

Kloss, Heinz. 1966. "Types of Multilingual Communities: A Discussion of Ten Variables". U: *Explorations in Sociolinguistics* (ur. Stanley Lieberman). Bloomington: Indiana University: 7-17.

Kovačec, August. 1967. "Bilingvizam i aloglotski utjecaji na morfosintaktičku strukturu jezika (na istrorumunjskom materijalu)". *Suvremena lingvistika* 4: 101-114.

Lambert, Wallace E. 1955. "Measurement of the Linguistic Dominance of Bilinguals". U: *Journal of Abnormal and Social Psychology* 50: 197-200.

Lambert, Wallace E. 1978. "Some Cognitive and Sociocultural Consequences of Being Bilingual. U: *Georgetown Roundtable on Language and Linguistics*: 214-224.

Lambert, Wallace, Havelka, Jelena i Gardner, Robert C. 1959. "Linguistic Manifestations of Bilingualism". *The American Journal of Psychology* 72: 77-82.

Leopold, Werner F. 1939/49. *Speech development of a bilingual child*. 4 vols. Northwestern University Press, Evanston, Illinois.

Ljubičić, Maslina. 1991/92. "Parole ibride croato-venete nel Vocabolario del dialetto veneto-dalmata di L. Miotto". *Studia Romanica Anglica Zagabrensis* XXXVI-XXXVII: 121-129.

Mackey, William F. 1956. "Toward A Redefinition of Bilingualism". *Canadian Journal of Applied Linguistics* 3: 2-11.

Mackey, William F. 1965. "Bilingual interference; its analysis and measurement". *The Journal of Communication* 15: 239-249.

Mackey, William F. 1969. "Introduction - How can bilingualism be described and measured?". U: *Description and Measurement of Bilingualism: an international seminar* (Ur. Louis Gérard Kelly). University of Moncton June 6-4 1967, University of Toronto Press: 2-9.

Mackey, William F. 1970. "Interference, Integration and the Synchronic Fallacy". U: *Bilingualism and Language Contact: Anthropological, Linguistic, Psychological and Sociological Aspects* (Ur. James E. Alatis), Monograph Series in Languages and Linguistics 23. Washington DC: Georgetown University Press: 195-223.

Macnamara, John. 1967. "The Bilingual's Linguistic Performance - A Psychological Overview". *Journal of Social Issues* 23, 2: 58-77.

Milani-Kruljac, Nelida. 1990. *La comunità Italiana in Istria fra diglossia e bilinguismo*. Rovigno: Centro Ricerche Storiche.

Milani Kruljac, Nelida i Orbanić, Srđa. 1989. "Jezični i kulturni metasistem (početna razmišljanja)". U: *Uporabno Jezikoslovlje* (ur. Inka Štrukelj). Ljubljana: 334-341.

Myers-Scotton, Carol. 1993. *Duelling Languages*. Oxford: Clarendon Press.

Oksa, Els. 1972. "Bilingualism". *Current Trends in Linguistics* 9: 476-511.

- R o n j a t, Jules. 1913. *Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*. Paris: Champion.
- S c h m i d t, Siegfried, J. 1982. *Teoria del testo*. Bologna: il Mulino.
- S c u t n a b b - K a n g a s, Tove. 1981. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clavendon England: Multilingual Matters Ltd.
- T h o m a s o n, Sarah. 1955. "Language Mixture: Ordinary Processes Extraordinary results". U: *Spanish in Four Continents Studies in Language Contact and Bilingualism* (Ur. Carmen Silva-Corvalán). Washington DC: Georgetown University Press: 15-33.
- T i t o n e, Renzo. 1973. *Bilinguismo collettivo e dinamica degli scambi sociolinguistici*. Quaderni per la promozione del bilinguismo 2. Brescia: C.L.A.Di.L.
- V a r v a r o, Alberto. 1980. *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*. Napoli: Liguori Editore.
- V i n j a, Vojmir. 1967. "Tautološki rezultati jezičnih dodira". *Suvremena lingvistika* 4: 90-99.
- V i n j a, Vojmir. 1986. "Hibridni rezultati jezičnih dodira". *Filologija* 14: 419-431.
- V i n j a, Vojmir. 1957. "Alcuni tipi di incroci linguistici neolatino-slavi". *Studia Romanica Zagabrensia* 3: 31- 44.
- Weinreich, Uriel. 1974. *Lingue in contatto*. Torino: Boringhieri.

EVIDENZA E PREGIUDIZI: LA FENOMENOLOGIA INTERLINGUISTICA DAGLI INIZI
ALLA FINE DEL XX SECOLO

Il saggio discute i contenuti e i metodi della ricerca interlinguistica dagli inizi alla fine del XX secolo. Il saggio è diviso in quattro parti. Nella parte introduttiva vengono discussi gli approcci alla fenomenologia interlinguistica attraverso i secoli. Dopo il breve sguardo storico il contatto linguistico viene inquadrato dal punto di vista della sua esaustività concettuale. La terza parte analizza la qualità del rapporto scientifico nello studio della fenomenologia interlinguistica. Nelle conclusioni il saggio mette in evidenza l'incoerenza dell'elitarismo linguistico nello studio delle lingue e delle culture in contatto.

PAROLE CHIAVE: *contatto linguistico, interferenza, prestazione linguistica, alternanza di codice, commutazione di codice.*

